

ХАЛҚЛАРНИНГ ХИЛМА-ХИЛЛИГИ УЛАРНИНГ БИРЛИГИДАДИР

Алимухамедова Нодира Ядгаровна,

*"Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш муҳандислари
институту" Миллий тадқиқот университети "Гуманитар фанлар"*

кафедраси доценти в.б., тарих

фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Email: alimukhamedova.n@gmail.com

https://orcid.org/0009-0008-0110-4333

UDK: 94(575.1)

Аннотация: Мақолада глобаллашувнинг интеграция жараёнлари шароитида глобал, этник, миллий муаммоларнинг кескинлашуви кўриб чиқилади. Жамият ҳаётининг асосий соҳаларининг глобаллашуви анъанавий чегараларни аста-секин шаффофлашиб, интеграция жараёнлари маданиятларнинг қўшилишига олиб келмоқда, миллий ўзликни англашнинг ўсиши эса айнан шу вазиятдан ҳимояланиш воситаси сифатида бугунги куннинг энг муҳим масаласига айланди.

Калит сўзлар: этнос, миллат, миллий юксалиш, маданиятлар хилма-хиллиги, миллий идентификация, идентиклик, синергетика.

Аннотация: В статье рассматривается обострение глобальных, этнических, национальных проблем в контексте интеграционных процессов глобализации. Глобализация основных сфер жизни общества постепенно стирает традиционные границы, интеграционные процессы приводят к слиянию культур и рост национальной идентичности стала сегодня самым важным вопросом как средство защиты от этой самой ситуации.

Ключевые слова: этнос, нация, национальный прогресс, культурное разнообразие, идентификация, идентичность, национальная идентичность, синергетика.

Resume: The article deals with the aggravation of global, ethnic, national problems in the context of the integration processes of globalization. The globalization of the main spheres of society's life is gradually erasing traditional boundaries,

integration processes lead to the merging of cultures, and the growth of national identity has become the most important issue today as a means of protecting against this very situation.

Key words: ethnicity, nation, national progress, cultural diversity, identification, identity, national identity, synergetics.

КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUSTION). Бугунги кунда дунё ҳамжамияти ривожланишининг асосий тенденциялари глобаллашув нуқтаи назаридан таҳлил ва талқин қилинмоқда. Янги Ўзбекистон барпо этиш нуқтаи назаридан ўзгарувчан дунё ва янги ижтимоий воқеликка интеграциялашув, миллий идентиклик ва маданий ўзига хосликни сақлаш ҳамда ривожлантиришга қаратилган ҳаракатларининг стратегиясини оқилона шакллантиришга имкон беради. Дунёнинг барча халқлари билан яқин ҳамкорлик асосида «халқларнинг хилма-хиллиги уларнинг бирлигидадир» тамойилини ҳаётга тадбиқ этади. «Миллий ўзлик ва маънавий қадриятларларга қарши таҳдид ва хатарлар тобора ортиб бормоқда. Дунёдаги айрим сиёсий марказлар томонидан баъзи ҳудудларда сунъий равишда беқарор вазият юзага келтирилмоқда, норозилик кайфиятлари авж олдирилмоқда»[1]. Халқнинг, миллатнинг моҳияти, унинг инсоният тарихидаги ўрни, роли ва вазифалари, мавжудлигининг мукамал шакллари идентикликда намоён бўлади. Шундай қилиб, миллий идентиклик ижтимоий ҳаётдаги трансформациялашув жараёнларида маълум маънода

ўзгаришларга учрайди. У жамиятда ривожланиб борар экан, миллий онг ва тафаккурнинг ментал хусусиятлар асосида юксалишига олиб келади.

МУҲОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Диёримизда қадимдан ўзига хос этномаданий жамият шаклланиган, асрлар давомида бу ҳудудда турли халқлар ва элатлар яшаб келган. Шу асосда шаклланиган ўзбек халқининг идентиклиги кўплаб маданиятлар қоришмаси, ассимиляцияси натижасида шаклланиган. Тарихга назар ташласак, олим В.Хан фикрича ўзбек идентиклигининг ривожланиш босқичлари хронологик жиҳатдан: а) иттифоқ истилоси даврида ўзбек идентиклигининг шаклланиши ва ривожланиши (XX асрнинг 20-80-йиллари); б) Мустақиллик Ўзбекистонда ўзбек идентиклигининг ривожланиши (XX асрнинг 90-йилларидан бугунга қадар); ўзбек идентиклигининг ривожланишида ўзбек этносининг яхлитлиги ва тузилиши нуқтаи назаридан алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин бўлган жараёнлар: консолидация (интеграция) ва тарқоқлик (дифференциация); анъана ва инновация қарама-қаршилиги нуқтаи назаридан ўзбек идентиклигидаги ўзгаришлар жараёни: анъанавий идентиклик элементларини сақлаш, модернизация қилиш, қайта тиклаш ва ўзгартириш[2] жараёнларини ажратиб кўрсатади ва уларнинг бир-бири билан узвий боғлиқлиги, ўзбек идентиклигининг кўп қатламли эканлигини таъкидлайди.

Тадқиқотчи М.Асқаров фикрича, XX аср охири XXI аср бошларидаги инглиз тилли хорижий тадқиқотларда ўзбек халқининг ўзлигини англаш масалалари ўрганилиб, ўзбек идентиклигининг ривожланиш босқичларини кўрсатиб ўтади. Олим фикрича, хронологик жиҳатдан ўзбек ўзлигининг шаклланиши ва ривожланишини уч катта босқичга бўлиш мумкин: 1) мустамлакачиликдан олдинги ва мустамлакачилик давридаги ўзбек идентиклиги (XIX-XX аср бошлари); 2) Ўзбекистон ССР давридаги ўзбек идентиклигининг шаклланиши (XX

асрнинг 20-80 йиллари); 3) Мустақил Ўзбекистон даврида миллий ўзбек идентиклигининг ривожланиши (XX асрнинг 90-йилларидан бугунга қадар)[3]. Тадқиқотчи фикрича, XIX-XX аср бошларида Марказий Осиёда яшовчи киши бошқа дин вакилларига нисбатан «мусулмон» сифатида; уруғ-қабилавий контекстда «Минг, Қўнғирот, Қангли, Қипчок»; ҳудудий жиҳатдан «бухоролик, фарғоналик, самарқандлик, тошкентлик»; турли ижтимоий қатламлар билан ўзаро алоқаларда «Хўжа, Тўра, Сайид, Хон»; иқтисодий ва маданий турмуш тарзига асосланган ҳолда «ўтроқ, кўчманчи ёки ярим кўчманчи» сифатида тан олинishi мумкин бўлган ва маҳаллий аҳолининг идентиклиги кўп жиҳатдан вазиятга боғлиқ эди. Бу маҳаллий хусусият кўпчилик хорижий тадқиқотчиларни чалкаштириб юборган ва бир ҳудуд бўйича маълумотларнинг қарама-қарши талқин қилинишига олиб келди[4]. Россиялик этнолог олим С.Абашин ҳам Марказий Осиё халқларининг асосий ва кундалик идентиклиги «мулкдорлик нуқтаи назаридан (оқ суяклар ва қоралар), диний, иқтисодий ва маданий турмуш тарзига кўра, минтақавий, уруғ-қабилавийларга бўлинган»[5]. Ўзбек идентиклиги шаклланиш жараёни ҳам маълум тарихий даврни ўз ичига олган ҳолда серқиррали ва мослашувчанлиги, нисбийлиги ва тугалланмаганлиги билан характерланувчи ижтимоий ҳодиса сифатида кечган ва узоқ давр мобайнида шаклланиб, сайқалланиб ривожланган.

Бугун миллий идентификация «...янги хусусият, иқтисодиёт, сиёсат билан бирга янги ҳаёт тарзини қайтадан бошлаган давлатлар фақатгина миллийлик нуқтаи назаридан давлат қизиқишларини ифода этиш эмас, балки одатдан ташқари жараёнга мослашиш ва сақланиб қолиш учун кураш вазиятида бутун тарихий, моддий ва маънавий қадриятлар нуқтаи назаридан ўз илдизларини, ўзлигини англаш, барча прогрессив ва иқтисодий силжишларга тўсқин бўлаётган, анъанавий дунёқарашга асосланган миллий тафаккур

таркибидаги камчиликларни қайтадан мушоҳада қилиш эвазига замонавий дунё тараққиётига интеграциялашувдир»[6]. Миллий идентикликнинг моҳияти, мазмуни, вазифалари, шакллари ва намоён бўлишини тушунтириш билан боғлиқ масалаларнинг назарий ривожланиши жамият ҳаётининг энг мураккаб соҳаси бўлган миллий муносабатларни ўрганишнинг илмий воситаларини яратиш, глобаллашаётган дунёга интеграллашувда идентикликнинг воқеликка мос мезонларини топиш, кўпмиллатли давлатимизда миллат, миллий давлатчилик ривожининг истиқболларини белгилаш бўйича бир қатор вазифалар қаторига киради. Миллий идентиклик «Мен-Бегона» муносабатига, «Ўзгани» тан олишга асосланади. Бу, айниқса, бугунги маданий плюрализм ва ранг-баранглик ҳолатига мос келади. Ҳар бир маданият ва ҳар бир халқнинг ўзига хослигини сақлаб қолиш ҳукукини, шунингдек, маданий хилма-хилликни сақлаш учун жаҳон ҳамжамиятининг масъулиятини тан олиш ўзаро ҳамжиҳатлик ва мулоқот сиёсатининг асоси бўлиб, цивилизациянинг мавжуд бўлиш истиқболларини кенгайтиради. Миллий идентиклик – жамоавий ўзликни англаш, гуруҳ билан идентификация қилиш, унинг барқарор хусусиятлари ва асосий қадриятлар концепциясини, кучли ва заиф томонлари, ютуқ ва камчиликлар, тарихий тақдири ва ҳозирда мавжудлик шартлари, унинг мақсадлари, интилишлари, эртанги кундаги умидлари ва шу билан бирга маълум бир хатарлари, урф-одатлари ва анъаналари, бугунги муаммолари ва келажақтаги истиқболларини қабул этишдир.

Миллий идентиклик шаклланишининг асосини этник тарих ва этномаданият, дин ва миллий анъаналар, урф-одатлар асосидаги жамоавий идентиклик ташкил этади. Шу билан бир қаторда миллий идентиклик шаклланишида ҳукмрон мафкура ва тарихий хотира, ушба тизим элементларини ифодаловчи рамзлар катта эътиборга моликдир. Бизнинг фикримизча

миллатнинг мавжудлиги, миллий идентикликни тўхтовсиз шаклланишини таъминлашда синергетик ёндашувнинг парадигмал имкониятлари мавжуд. Тадқиқотимиз давомида қуйидаги хулосаларга келдик: биринчидан, жамият ва унинг элементи сифатида миллат ижтимоий диссепатив тизим сифатида мураккаб, беқарор ва ночизиқлик хусусиятига эга. Миллатнинг барча элементлари орасида ижтимоий муносабатлар жараёнларида ўзаро алмашинув амалга ошади, бу алмашинувлар ассиметрик бўлиб, «пассионар»лар кўп энергия, ахборот, модда таркатадилар. Демак, миллат тараққиётида алоҳида шахслар – «пассионар»ларнинг роли аҳамиятлидир; иккинчидан, миллат диссепатив тизим сифатида барқарорлик ва беқарорлик ҳолатларининг бирлигида доимий тарзда ўз-ўзини ташкиллаштирар экан, тараққиёт йўналишларининг бир неча варианты мавжудлиги, тизимнинг қуйи даражасидаги кичик, кўз илғамас ўзгаришлар, «капалак эффекти»ни бериши, яъни миллат келажагига таъсир этиши, катта ўзгаришларга сабаб бўлиши мумкин; учинчидан, беқарорлик ҳолатидаги энтропия, флуктуацияни – хаосни иерархиянинг юқори даражасидаги тартиб параметрлари – ахлоқ, миллий қадриятлар, маънавият ёрдамида бошқариш ва шу бирга қуйи даражадаги тартиб параметрларини ўзаро алоқадаги элементларни ижтимоийлашув жараёнидаги индивид ўзлаштириши лозим меъёрлар, қоидалар, қадриятлар ва тамойиллар, таълим–тарбия маскани бўлмиш оила, таълим даргоҳларининг барча босқичларида тўғри йўналтирилиши ва юқори тартиб параметрларига «бўйсунлигини» таъминлаши даркор; тўртинчидан, тизимнинг беқарорлик ва барқарорлик ҳолатларининг ўзаро нисбати этнос ва миллатлар тараққиётининг узлуксизлигини таъминлайди. Синергетик таълимот нуқтаи назаридан этнос ва миллатларнинг мувозанат ҳолатида, яъни тизим «ёпиқ»лигида кириш ва чиқиш

оқимлари бўлмагани учун энтропия кучайиб, тизим тузилмаси соддалашишига олиб келади. Миллат изоляция ҳолатига тушиб қолиши мумкин, чизиқлилик хусусияти эса ташқи муҳитдан келган таъсир кучига пропорционал жавоб реакцияси вужудга келишига шароит яратади. Ташқи муҳитдан келган кучли таъсир натижасида худди шундай кучли жавоб реакцияси сифатида тизимни барбод бўлишини кузатиш мумкин. Шунинг учун ҳам этнос ва миллатлар синергетик тизим сифатида ташқи муҳит билан модда, энергия ва ахборот алмашиши унинг умрбоқийлиги ва тараққиётининг шартидир. Энг муҳими, флуктуация натижасида беқарорлик ҳолати кучайганда бифуркациянинг мақбул варианты танланиши керакки, ортга қайтмас ўзгаришлар натижасида шаклланган тизимнинг янги тузилмаси, янги сифатий босқич миллатни, унинг маданияти, ўзига хослигини сақлаган ҳолда миллий идентикликни қайта ва қайта шакллантириши, миллат тараққиётига хизмат қилиши керак; бешинчидан, глобаллашув чақириқларига жавобан миллатлар ўз-ўзини ташкиллаштириш стратегияси ва тараққиётнинг янги тартиб параметрларига эга бўлиши зарур. Ўз ўрнида янги тартиб параметрлари тизимнинг иерархик тузилмасидаги барча даражалардаги ўзаро боғлиқлик асосида ўз-ўзини ташкиллаштириш, барқарорликка

интилиш жараёнларида бифуркация нуктасида тўғри танловни амалга ошириш имконини яратади.

Глобаллашув таъсирида идентиклик ижтимоий ҳодиса сифатида мураккаблашиб, хилма-хиллик, серқирралилик, мослашувчан, яшовчанлик, динамик, нисбийлик, етуклик ва номукамаллик каби хусусиятлар касб этиб, тугалланмаганлиги билан характерланувчи ижтимоий ҳодиса сифатида намоён бўлмоқда.

ХУЛОСА (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION).

Идентикликнинг ажралмас қисми бўлмиш миллий идентиклик миллат борлиги ва ривожининг манбаи, миллий давлатчиликнинг асоси, йўналтириш ва сафарбар қилиш қобиляти жамият тараққиётида ижтимоий манба бўлиб, фуқаролар идентиклигини шакллантириш давлат яхлитлиги ва жамият барқарорлигини сақлаш шартидир. Одамлар хулқ-атворини йўналтириш ва тартибга солиш учун дастуриламал бўлиб хизмат қиладиган янги кадрият мўлжални, миллий ғурурни шакллантирувчи, миллий идентикликни қайта ва қайта яратишга қодир миллий идеаллар, ғоялар ва мафкурани ривожлантириш борасида алоҳида тадқиқотлар олиб борилишини глобал интеграция даври талабига айланмоқда.

АДАБИЁТ ВА МАНБАЛАР РЎЙХАТИ (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТРАТУРА / REFERENCES):

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент, Ўзбекистон, 2021. – Б. 295.
2. Хан В. К вопросу о методологических принципов изучения узбекской идентичности. Civilizations and cultures of Central Asia in unity and diversity. Proceedings of the international Conference, 7-8 September, 2009, – Samarkand-Tashkent: ICCAS, SMI-ASIA, 2010. P. 292.
3. Асқаров М.М. Англоязычная антропология о природе узбекской идентичности в конце XIX – начале XX вв.// Вестник антропологии, 2020. № 1 (49). С. 239.
4. Там же. С. 240.
5. Абашин С.Н. Национализм в Средней Азии: в поисках идентичностей. Москва. 2007. С. 39.
6. Мадаева Ш.О. Идентиклик антропологияси. Тошкент, “NOSHIR”, 2015. – Б.41-73.

